

Landskaparna

Denna bok tillägnas Tore Artelius.

KULTURMILJÖ
HALLAND

UTSKRIFT GES UT AV STIFTELSEN HALLANDS LÄNSMUSEER, KULTURMILJÖ HALLAND.

DETTA ÄR NR 11 I EN LÖPANDE SERIE.

POSTADRESS: KULTURMILJÖ HALLAND, BASTIONSGATAN 3, 302 43 HALMSTAD

TELEFON: 035-19 26 00, FAX: 035-19 26 26, E-POST: KANSLI@KULTURMILJOHALLAND.SE

REDAKTÖRER: ANDERS HÅKANSSON OCH CHRISTINA ROSÉN

ENGELSK SPRÅKGRANSKNING: ALAN CROZIER

LAYOUT OCH OMSLAG: ANDERS ANDERSSON, FOTO, SID 252: LENA TROEDSON

© 2011 KULTURMILJÖ HALLAND OCH RESPEKTIVE FÖRFATTARE.

FÖRFATTARNA ANSVARAR SJÄLVA FÖR ARTIKLARNAS INNEHÅLL.

ISSN 1102-7290

Innehåll

FÖRORD

Landskaparna – ett nätverk och en konferens	5
<i>Tore Artelius</i>	
Det förflutna var en annan plats	9
<i>Mattias Karlsson</i>	
Jordar – teknologi – aktörer	25
<i>Bertil Helgesson</i>	
Jakten på den försvunna trakten – vad jord och ord mån­de gömma	49
<i>Henrik Svensson</i>	
Den dolda dynamiken i en skifteskarta	73
<i>Ådel Vestbø-Franzén</i>	
Utjorden Bollarp i Vireda socken. Vardagsliv, jordbruk och försörjningsstrategier på ett 1500-talsnybygge i norra Småland	97
<i>Katarina Eriksson, Gunvor Gustafsson och Stig Welinder</i>	
Fäbodvallar som förändring.	127
<i>Lars Jönsson</i>	
En storgårds sociala och rituella topografi – exempel från Lockarp i Skåne	145
<i>Lena Beronius Jörpeland</i>	
Den medeltida gårdstomten i ett arkeologiskt perspektiv.	169
<i>Ulrika Rosendahl</i>	
Landskap i Nyland	183
<i>Johan Åstrand</i>	
Berget och staden – järnhantering och stadsgrundande i Jönköping	201
<i>Kathrine Stene</i>	
Utmärka – en “arena” for samfunnsutvikling i middelalder Massefangst av villrein og jernproduksjon i Øst-Norge	225
<i>Katalin Schmidt Sabo</i>	
”Är du en landskapare, lille vän?	245

Lars Jönsson

En storgårds sociala och rituella topografi – exempel från Lockarp i Skåne

* * *

Abstract: The social and ritual topography of a magnate's farm – the example of Lockarp in Skåne

In connection with the major archaeological projects in the Malmö area in recent decades, several magnates' farms from the Late Iron Age, Viking Age, and Early Middle Ages have been excavated. The aristocratic environment that has attracted most attention is the magnate's farm in the village of Lockarp, just south of Malmö. Around the year 1000 a magnificent estate complex was established in a striking topographical location; it included five buildings of Trelleborg type. The buildings making up the complex were divided into different social spaces, all of them subordinate to the estate. Research has often focused on the hall buildings and the rites and ceremonies performed there, while the large areas used for production and craft on the magnates' farms have not received the same attention. The craft areas, often with a large number of sunken-floor huts, were often some way away from the actual site of the hall. This article seeks especially to shed light on the social and ritual topography of the large farm, based on the tenant farmers and slaves who worked there. I discuss the presence of ritual spaces and patterns, and the economic circumstances of the magnate's farm, which was probably based on the work of people who lacked property and freedom.

* * *

Inledning

UNDER DE SENASTE 10–15 åren har våra kunskaper om aristokratiska miljöer i Sydskandinavien under yngre järnålder och tidig medeltid ökat betydligt. Ett flertal stormannagårdar har undersökts arkeologiskt, exempelvis Uppåkra utanför Lund i sydvästra Skåne (Stjernquist 1996; Larsson 1998; Helgesson 2002), Järrestad i sydöstra Skåne (Söderberg 2003; 2005), Sorte Muld på Bornholm (Watt 1998), Lejre (Christensen 1991), Strøby Toftegård och Tissø på Själland (Tornbjerg 1998; Jørgensen 1998) samt Slöinge i Halland (Lundqvist 1998; 2000). På samtliga platser har det framkommit ett rikt och varierat fyndmaterial som tyder på att dåtidens yttersta eliter har vistats på platserna. På flertalet av platserna har även speciella hallmiljöer konstaterats som spänner över en stor del av perioden ca 600–1050. I anslutning till hallbyggnaderna har det i vissa fall även kunnat beläggas byggnader där speciella rituella handlingar har förekommit.

I samband med de senaste tio årens stora arkeologiska projekt i Malmöområdet har ett flertal stormannamiljöer från yngre järnålder och vikingatid undersökts, såsom till exempel boplatserna Svågertorp/Stolpalösa och Stora Berns-

Fig. 1. Landskapet Skåne i södra Sverige. Platsen för byn Lockarp och staden Malmö är speciellt markerade. Lockarp är markerad med en röd prick.

Figure 1. The province of Skåne in southern Sweden. The sites of the village of Lockarp and the town of Malmö are marked with dots, red for Lockarp and black for Malmö.

torp (Touminen & Koch 2007; Jönsson & Persson 2008; Strandmark & Ifverson 2008). Bebyggelseenheterna består av stora, manifesta långhus och ett förhållandevis stort antal grophus, och kan kanske betecknas som "lokala centralplatser" med speciell betydelse för den omgivande bygden.

Den aristokratiska miljö i Malmöområdet som dragit till sig mest uppmärksamhet de senaste åren är storgården i byn Lockarp, strax söder om Malmö. Här etablerades vid mitten av 900-talet en exceptionell storgårdsmiljö med ett speciellt "rum" för aristokraten, en speciell plats för det väpnade följet, ett område för landbor och möjligtvis trälar, och slutligen ett omfattande hantverksområde i den västra delen av godset (Heimer; Ifverson & Persson 2007; Björhem, Jönsson & Lövgren 2008; Heimer 2009; Ifverson 2009).

Forskningen kring yngre järnålderns och vikingatidens storgårdar i Sydskanandinavien har framför allt varit koncentrerad kring själva hallbyggnaderna och riter och ceremonier i anslutning till dessa. Under senare år har även sidohus i anslutning till hallarna uppmärksamats, där man menar att dessa kan utgöra speciella hus där en del av den norröna kulturen bedrevs, till exempel byggnader som benämns *harg* i den norröna sagalitteraturen. Vad som däremot inte uppmärksamats i tillräckligt stor utsträckning är de i anslutning till ett flertal aristokratiska miljöer stora produktions- eller hantverksområdena. Dessa är framförallt kännetecknade av ett stort antal grophus och hantverkshus, men även smedjor. Ofta har de legat separerade från själva hallområdet där de mytiska ceremonierna ägde rum.

Denna artikel avser, med utgångspunkt i grophuset på hantverksområdet vid godset i Lockarp, att belysa storgårdens sociala och rituella topografi utifrån den lilla människans perspektiv; de på godset arbetande landborna och trälarna.

Sociala och rituella zoner under vendel- och vikingatid

Redan under vendel- och vikingatid fanns en större gård centralt placerad på den tomt som under sen vikingatid och tidig medeltid skulle bli godset i Lockarp. Gården bestod av ett U-format gårdskomplex med byggnaderna ordnade kring en öppen plats. Gården utgjorde en egen "social zon" med stora likheter med senare gårdsformer (Heimer, Ifverson & Persson 2007; Heimer 2009:339).

Väster om gårdsenheten fanns ett verkstadsområde med grophus och smedja.

Smedjan har sannolikt legat inom ett eget, avgränsat område, ett stycke från den övriga bebyggelsen på grund av den eldfångda verksamheten (Björhem, Jönsson & Lövgren 2008). Merparten av järnet som användes i smedjan kom sannolikt till Lockarp som oremsade eller delvis remsade lupper, som man sedan smidde vidare till redskap eller vapen. Analysen av slaggkuler och glödschal visar att merparten av järnet som remsades och smiddes kom från sydtyskt område (Jouttijärvi 2007). Även om smedjan sannolikt "enbart" fungerat som en gårdssmedja, visar

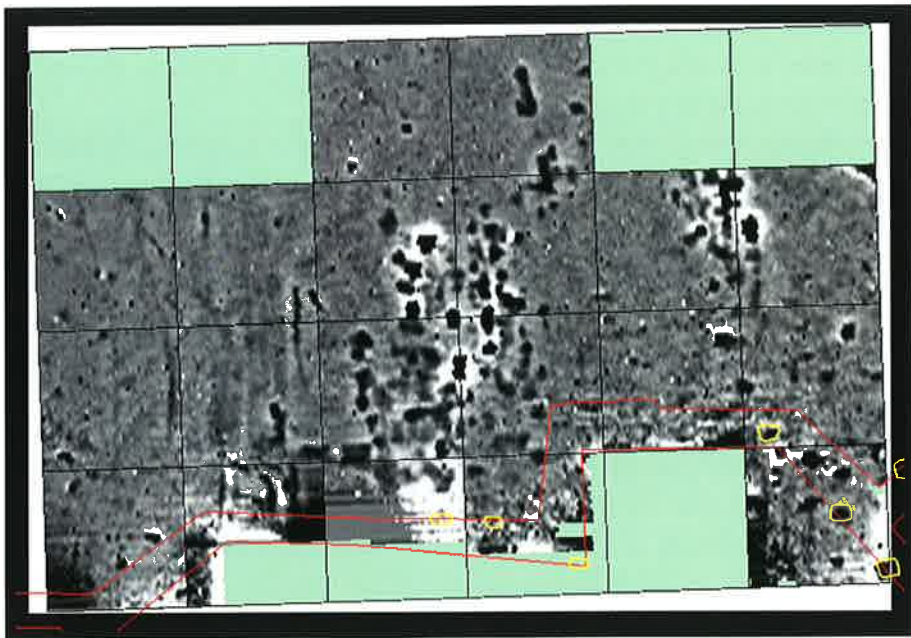

Fig. 2. Resultatet av den geofysiska mätningen av det förmodade verkstadsområdet på toftåkern omedelbart norr om Lockarps bytomt. På figuren framgår bl.a. ett stort antal runda och rektangulära lämningar. Ett stort antal av dessa kan utgöras av grophus (hantverkshus och trälhus). En begränsad arkeologisk undersökning 2007 i den södra delen av området har bekräftat detta (Björhem, Jönsson & Lövgren 2008). Området för den arkeologiska undersökningen är markerad med röd linje, grophusen som framkom är markerad med gul linje.

Figure 2. The result of the geophysical survey of the presumed workshop area on the toft field immediately to the north of the Lockarp village site. The figure shows a large number of round and rectangular remains. A great many of these may be sunken-floor huts (used for craft and slaves' quarters). A limited excavation in 2007 in the southern part of the area has confirmed that (Björhem, Jönsson & Lövgren 2008). The site of the excavation is marked with a red line, and the sunken-floor hut that was found is marked with a yellow line.

analyserna av järnet på ett utvecklat kontaktnät och handelsutbyte.

Anläggandet av smedjan ett stycke från den övriga bebyggelsen kan även tyda på en speciell zon, där smidets ”rituella” karaktär varit i fokus. Stora delar av fyndmaterialet i smidesgroparna kan, utifrån analogier, även ses som rituella nedläggelser (t.ex. Söderberg 2005:233ff). En smidestång i gropen där städet var placerat utgör sannolikt en nedläggelse. Placeringen av tången överst i gropen tyder på den lades ned i samband med att smedjan upphörde att vara i bruk, kanske som en rituell begravning av byggnaden (Björhem, Jönsson & Lövgren 2008).

Hur omfattande verkstadsområdet har varit under vendel- och vikingatid är oklart. En geofysisk mätning med magnetometer av toftåkern norr om Lockarps bytomt visade på två koncentrationer av ett stort antal runda och rektangulära lämningar. Koncentrationerna kan vara lämningar efter två kronologiskt åtskilda verkstadsområden, där det västra kan utgöra fortsättningen norrut på det vendel- och vikingatida hantverksområdet (Björhem, Jönsson & Lövgren 2008). En annan möjlighet är att grophusen inom båda verkstadsområdena har kontinuitet från vendeltid och in i tidig medeltid. Konglomeraten som de geofysiska mätningarna antyder kan bero på att ett område för smidesverksamhet funnits centralt på verkstadsområdet.

Verkstadsområdet begränsades naturligt i väster av en numera utdikad våtmark (Persson 2007). Denna kan tidigare ha utgjort en äldre ”rituell” miljö. I anslutning till våtmarken påträffades lämningar efter brunnar och diken (Björhem, Jönsson & Lövgren 2008).

Storgården i Lockarp (ca 990–1150)

Vid slutet av 900-talet/början av 1000-talet läggs den vikingatida gården ned och ett manifest storgårdskomplex, med bl.a. fem byggnader av trelleborgstyp, anläggs på en topografiskt markant position, några hundra meter öster om det vikingatida gårdskomplexet. Förflyttningen av bebyggelsen till ett tidigare sakralt område, med urnegravfält och närliggande bronsåldershögar, samt uppförandet av trelleborgshus, tyder på maktanspråk i området (Heimer, Ifverson & Persson 2006; Jönsson & Persson 2008, s. 198f; Heimer 2009:336f; Ifverson 2009:445ff).

Den senvikingatida och tidigmedeltida storgården i Lockarp har även beteck-

nats som ett gods (Heimer 2009, s. 332ff). Godsbegreppet kan uppfattas på olika sätt. Generellt ses ett gods som en social och territoriell konstruktion, där egen produktion och/eller regelbundna överföringar av agrara varor eller tjänster utfördes till förmån för den dominerande aktören. Storgården var den gårdsanläggning där stormannen utövade aktiviteter som syftade till att reproducera denna ordning. Storgården med hallen var centrat för den politiska ekonomin inom ett område. Makten behöver inte ha varit begränsad till godset, utan det kan även ha omfattat en bygd eller en region (Söderberg 2005:54ff; Heimer 2009:332ff).

Det finns en teori att band kan ha knutits mellan stormän i lokalsamhället och kungamakten genom uppförande av trelleborgshus. Mycket tyder på att etableringen av den fyrflänsade enheten i Lockarp inspirerades av hur de danska ringborgarna var organiserade. Både i Trelleborg på Själland och i Fyrkat var husen uppförda i fyrflänsade kvarter med mindre hus placerade mitt på gårdsplanen (Nørlund 1948, s. 90f; Roesdahl 1977:176ff; Wulf Andersen 1998:19). Valet att bygga hus av trelleborgstyp har tolkats som byggherrens starka anknytning till kungamakten och var därigenom ett tecken på deras status (Söderberg 2005:219; Anglert 2006:45; Jönsson & Persson 2008:199). Hus av trelleborgstyp introducerades i Danmark och i Sydsvertige nästan omedelbart efter ringborgarnas anläggande på 980-talet. Närvaron av trelleborgshus antyder ett tidigt kontaktnät mellan enstaka stormän i området och den danska kungamakten. Sannolikt etablerades dessa kontakter redan under slutet av 900-talet. Det kan sålunda ha varit önskvärt för lokala stormän att framhäva sin egen position genom att bygga hus enligt de nya idealen, det vill säga med hjälp av det formspråk som kungamakten föredrog (Wranning 1999:48; Heimer 2009:353ff).

Liksom avseende runstenarna så kan även uppförandet av trelleborgshus uppfattas som anspråk av stormän med förankring i ett äldre samhälle. Genom att samarbeta med den danske kungen ändrade de sin sociala position i det lokala samhället (Lihammer 2007:282f). Fenomenet kan betecknas som "medmakt", vilket enligt Mats Mogren innebär att människor på lokal nivå samarbetade med makten utifrån för att vinna egna fördelar (Mogren 2000:54, 289). Därigenom rubbades den sociala ordningen i lokalsamhället (Lihammer 2007:284).

Enligt Anglert hänger etableringen av torpbyarna samman med en omorganisation av landskapet (Anglert 2006:43). Kanske har bynamnet Lockarp till-

Fig. 3. Storgården i Lockarp, cirka 1050–1150. Figuren visar den möjliga utbredningen av godset intill vägen mellan Hököpinge och Oxie. Skrafferingar markerar våtmarker utmärkta på historiska kartor. Cirkelar markerar gravhögar.

Figure 3. The magnate's farm in Lockarp, c. 1050–1150. The figure shows the possible extent of the farm beside the road between Hököpinge and Oxie. Hatching marks wetlands as shown on historical maps. Circles mark burial mounds.

kommit i samband med storgårdens etablering på platsen för gård nr 6 (Almdala gård). Istället för att etablera en ny bebyggelse i en annan del av landskapet, utan förankring i den gamla centralbygden, utnyttjades samma rum.

Storgården var belägen på den västra sidan av en höjdplatå. Öster om hallkomplexet höjer sig topografin märkbart. Storgårdskomplexet var centralt placerat vid vägen mellan Hököpinge och kungalevet Oxie. Gården låg således på ett framträdande läge i landskapet, intill en viktig kommunikationsled (Heimer 2009; Jönsson & Persson 2008:179ff, 199). Den topografiska placeringen av storgården var viktig, från denna position dominerade gården visuellt landskapet väster om åsen. Ett sådant läge var typiskt för många storgårdar och huvudgårdar, då strategin i första hand var att söka kontroll (Thomasson 2005:85f).

Bebyggelsen som ingick i storgården var indelad i olika sociala rum, som alla var inordnade under ett gods. Hur stor yta som godset disponerat är oklart, men studier av det historiska kartmaterialet från Lockarp visar att det fanns två större grupperingar med tofter på ömse sidor av bytomten (Persson 2007, fig. 4). Lämningarna efter storgården var belägna på den stora toften norr om bytomten, och möjligtvis indikerar toften godsets ursprungliga storlek. Denna skulle i så fall ha varit ca 10 ha stor, vilket kan jämföras med Tissøkomplexet där bosättningen hade en total yta på ca 50 ha (Jørgensen 2002:218; Heimer 2009:341).

Mycket tyder på att godset har varit indelat i minst fem enheter. Dessa enheter utgörs av det centrala hallområdet längst i öster (härskarens residens), ett område för hirden (det väpnade följet), ett mindre område för klensmide, ett område för underlydande bönder (det nödvändiga jordbruket) och slutligen det omfattande verkstadsområdet längst i väster (med både hantverkshus och trällhus). Väster om verkstadsområdet fanns även en våtmark, vilken kanske haft en speciell rituell betydelse.

Längst i öster låg residensområdet som med hallbyggnader i olika faser, andra hus av trelleborgstyp, smedja och ett kapell centralt placerat på gårdsplanen bildade en arkitektonisk helhet med utseendet av en fyrlängad gård. Hallområdet utgjorde en egen social zon, ”högsätet”, inom storgårdskomplexet.

En intressant iakttagelse är att hallområdet etablerades mitt på ett urnegravfält från yngre bronsålder, vilket gör det möjligt att valet av plats även kan ha påverkats av områdets tidigare nyttjande. Dessutom låg två högar på grusåsen norr och öster om gården, och söder om låg ytterligare en, numera bortodlad, hög. När man passerade gården fanns det således gravmonument i form av högar både norr och söder om vägen. Detta kan tolkas som en viktig återkoppling till ursprunget och förfäderna (Heimer 2009:337). Därigenom knöts platsen till de kulthandlingar som var förknippade med extraordinära kvaliteter, aristokratin knöts på så sätt till en traditionell rituell praxis, som öppnade möjligheter för manipulationer av äldre kultpraxis (Söderberg 2005:191f).

Hallområdet bestod av tre delar: en hägnad med palissadanläggning, hallen och fyra byggnader söder därom. Dessa bildade en närmast sluten enhet, ett kvarter, med en inre gårdsplan. På denna låg först en verkstad/smedja (möjligtvis ett *harg*) och senare ett kapell. Den östra delen av godset, med hallområdet, bildade således en egen, sluten enhet med långhus av trelleborgstyp. Den norra hallbygg-

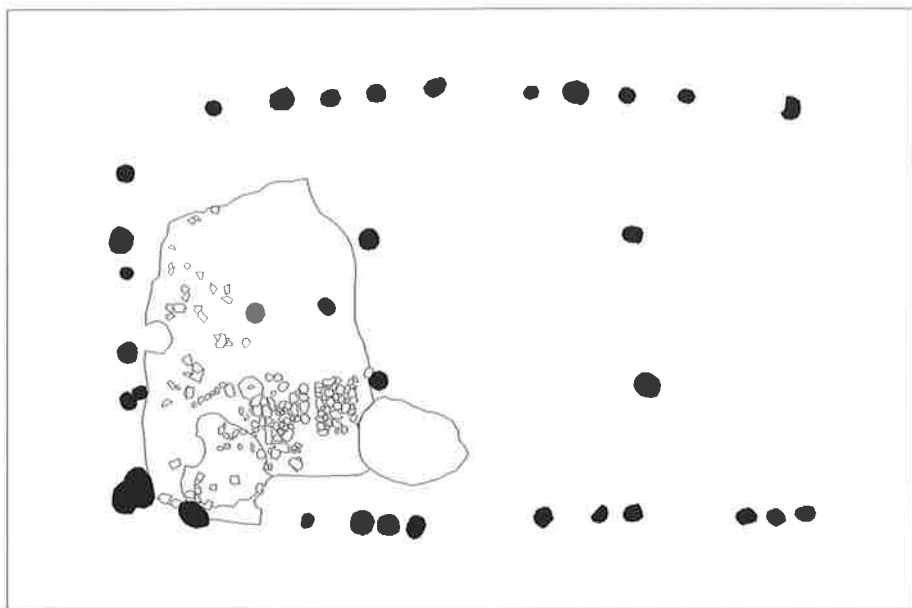

Fig. 4. Smedjan på hallområdet vid storgården i Lockarp, daterad till ca. 1025–1075.

Figure 4. The forge in the hall area on the magnate's farm of Lockarp, dated c. 1025–1075.

naden var sannolikt gårdens representationsbyggnad (Heimer 2009:351f).

Centralt på hallområdet, inne på själva gårdsplanen, fanns en verkstad eller smedja, daterad till ca 1025–1075. Byggnaden hade en öppen gavel i öster, och bestod sannolikt av två rum. En ässja kan ha funnits i det sydvästra hörnet av rummet. Verktyg från golvlagret tyder på att läder- och trähantverk förekommit i byggnaden, medan metallföremål även indikerar metallhantverk (Heimer, Ifverson & Persson 2007:77ff; Heimer 2009:363ff). Inne på gårdsplanen, i närheten av smedjan, fanns två smidesgropar eller ugnar. I dessa fanns en degel, en våg och delar av blästermunstycke. Där fanns även järnföremål såsom delar av en smidestång, ämnesjärn och slagg (Heimer, Ifverson & Persson 2007:92ff; Heimer 2009:365). Placeringen av smidesgroparna tyder på att en del av smidet även förekommit utomhus.

Paralleller till smedjan, både avseende konstruktion och dess centrala placering, går att finna i Vorbasse på Jylland, på ringborgarna Trelleborg på Själland och Fyrkat på Jylland, på storgården Ösarp i Halland, men även i byn Hyllie, ca 5

km väster om Lockarp (Roesdahl 1977:153ff; Hvass 1981:158ff; Wulf Andersen 1998:19; Carlie, L. 1999:136; Falk m.fl. 2008:55ff).

På senare år har det i samband med arkeologiska undersökningar av storgårdar från yngre järnåldern i både Danmark och Sverige framkommit små "sidohus": Tissø och Lejre på Själland, Järrestad i sydöstra Skåne, Borg i Östergötland och möjligtvis Sanda i Uppland (Christensen 1991; Lindeblad 1996; Åqvist 1996; Andrén 2002; Jørgensen 2002; Söderberg 2005). Husen har varit relativt små och rektangulära, ibland omgivna av hägnader. De har alla påträffats sydväst om stora hallbyggnader, och funktionen på både sidohusen och områdena närmast dem verkar ha varit rituell (Andrén 2002:315). Dessa speciella "sidohus" anses av många representera begreppet *harg* i den norröna litteraturen. I Järrestad tyder olika fyndomständigheter på att huset kan förknippas med smide på ett mera symboliskt plan. Smidet skall förmodligen ses som en av flera aktiviteter som ägde rum i denna del av hallkomplexet. Söderberg menar att smidet i hallområdet kan ha varit förknippat med kosmologi, myter kring fruktbarhet, och med härskarens förmåga att frambringa välstånd i kraft av "lyckan" denna ägde (Söderberg 2005:234ff).

Strax utanför *harget* i Borg i Östergötland fanns två ugnar som kan ha använts i kultsammanhang där inslaget av smide kan ha varit viktigt (Hed Jacobsson 2003:112). Även utanför smedjan i Lockarp fanns två ugnar eller smidesgröpar, placerade på liknande sätt, strax utanför ingången till byggnaden. Sammantaget kan detta innebära att även sidohuset och innergården på hallområdet i Lockarp har varit förknippade med vad som kan sammanfattas som handlingar i samband med kult, festande och liknande aktiviteter. Det är således fullt möjligt att smedjan på hallområdet i Lockarp varit ett *harg*, en byggnad med rituell funktion.

För att innergården på hallområdet varit ämnad för rituella aktiviteter talar även det faktum att det under 1000-talets andra hälft sannolikt byggs ett kapell på platsen för smedjan eller *harget*. Det som talar för att byggnaden är en mindre kyrkobyggnad är byggnadens öst-västliga riktning och utbyggnaden i öster, som påminner om ett kor. Det som talar mot tolkningen att byggnaden varit en privatkyrka är frånvaron av gravar. Det är dock inte nödvändigt att det måste ha funnits en begravningsplats i anslutning till kyrkor vid stormansgårdar. Den kristna gravplatsen kan först ha legat på en annan plats för att senare flyttas till kyrkan, eller så kan kyrkan senare ha flyttats till den kristna gravplatsen (Nielsen 1991:260). Tidiga

träkyrkor har främst identifierats utifrån förekomsten av gravar och att de påträffats under existerande stenkyrkor (Anglert 1995:67f). Men det har även påträffats träkyrkor i profana gårdsmiljöer från vikingatid och medeltid på flera platser i Sverige, Danmark, England och på Island. Byggnader som tolkats som träkyrkor har bland annat undersökts i Särslöv i västra Skåne och i Omgård på Jylland (Kriig & Thomasson 2000:19ff; Nielsen 1991:254ff; Thomasson 2005:112ff.).

I sin avhandling diskuterar Anna Hed Jacobsson bl.a. den rumsliga relationen mellan smedja och kyrka på Island, och de förändringar som skedde i samband med kristnandet. Arkeologiska undersökningar vid flera gårdar på Island har visat att minst fem av nio privatkyrkor, byggda omkring år 1000, var uppförda på platser för äldre gårdssmedjor (Hed Jacobsson 2003:31f; Söderberg 2005:222). En tolkning är att uppförandet av kapellet är ett uttryck för en kultplatskontinuitet, en symbolisk handling, där den hedniska kunskapen hos smeden skulle föras över till det kristna prästerskapet (Hed Jacobsson 2003:272).

I ett samhälle som var socialt differentierat förfogade de stormän som hade kontroll över handel och hantverk över överskottet som producerades. Detta kunde de använda till att ha ett stående personligt militärt följe, en hird (Schmidt Sabo 2005:72; Heimer 2009:345). Hirden var ett följe av fria krigare som genom trohetsed hade anslutit sig till en aristokrat. I utbyte mot gåvor, gästfrihet och skydd förväntade sig och mottog aristokraten förpliktelser och lojalitet från sina hirdmän (Hedenstierna-Jonsson 2006:26; Heimer 2009:345).

I den södra delen av godset låg en grupp med byggnader. Denna separerade enhet var avgränsad mot den övriga delen av storgården med vallar och diken. Enheten utgjordes av ett bostadshus, ett stall och två grophus. Denna bebyggelse-enhet kan ha utgjort platsen för en mindre hird (Heimer 2009:347). Från godset finns även ett antal föremål som möjligtvis kan kopplas till ett väpnat följe, t.ex. en lång kniv med blodränna längs bladet och en pilspets (Heimer & Persson 2007:20; Heimer 2009:349ff).

Norr om området för hirden låg en ensamliggande byggnad, avgränsad i norr och öster av vallar och diken. I husets centrala delar fanns bl.a. en del från en bygelsax, delar av en sländtrissa av glas, en bronspincett och en liten slipad bergskristall. Förekomsten av sländtrissan och bygelsaxen tyder på att ett finare textilhantverk bedrivits i huset. Pincetten och den slipade bergskristallen antyder att

det även kan ha förekommit efterarbete med smycken. Byggnadens läge, ensam men ändå relativt nära hallen, kan ha berott på att den användes för klensmide. Byggnaden låg på det sättet på säkert avstånd från övrig bebyggelse, men ändå fullt synlig från hallområdet (Heimer 2009:348f).

Förutom att vara stormannens residens inkluderade storgårdar ofta även hushåll för landbor, tjänstefolk, hantverkare och följe (Lundqvist 1996:6). De flesta invånarna på godset var sannolikt trälar. Under vikingatid och tidig medeltid var i Skandinavien driften av storjordbruk och en ökning av produktionen endast möjlig genom utnyttjande av trälar eller egendomslösa. Det fanns knappast möjlighet att exploatera andra "ättemedlemmar" eller "fria" bönder. Den arbetskraft som stod till förfogande för exploatering fick således hämtas utanför ätterna (Olsson 1999:23ff; Thomasson 2005:117).

Mycket tyder på att de sydsandinaviska gårdarna hade en liknande uppbyggnad som de tyska Fronhofgodsen. Produktionen på dessa storgårdar upprätthålls delvis av landbor, vilka brukade delar av jorden, men framför allt av trälar eller egendomslösa som tillhörde stormannens "*familia*" (Rösener 1995:17ff; Thomasson 2005:118f; Heimer 2009). I de tidigaste skriftliga källorna från Skandinavien kan motsvarande förhållande spåras. Där beskrivs att trälar fanns hos såväl småbönder som stormän (Olsson 1999:36ff).

Omedelbart öster om hantverksområdet fanns en jordbruksenhet med tre byggnader. Gårdsenheten var delvis avgränsad med diken. Byggnadstyperna och deras storlek tyder på att man bedrivit djurhållning i stor skala. Den osteologiska analysen av djurbensmaterialet från gården visar på en djurhållning framför allt inriktad på köttproduktion, i synnerhet får och svin (Heimer 2009:344). Ett gods motsvarande det i Lockarp kunde endast upprätthållas genom att den agrara produktionen organiserades effektivt, så att överskottet kunde kanaliseras till ett antal växande specialister som inte själva tog del i produktionen, exempelvis hantverkare och följeslagarna i hirden (Söderberg 2005:56).

Det specifika produktionsområdet – en plats för både hantverk och trälar?

Längst i väster, och avskilt från de övriga enheterna inom godsbildningen, låg slutligen ett omfattande verkstads- eller produktionsområde. I samband med arkeologiska undersökningar har lämningar efter olika typer av hantverk framkommit, både smedjor och hantverkshus med nedsänkt golv. Hittills har sju grophus från 1000-talet undersökts inom verkstadsområdet, men en geofysisk mätning av det antagna produktionsområdet visar att det sannolikt varit omfattande. Hantverkshusen utgör, tillsammans med minst ett samtida långhus med oklar funktion, således en egen ”social zon”.

Fynd av deglar i grophusen tyder bl.a. på gjutning av metallföremål, och från ett hantverkshus tillvaratogs glasavfall som bildats i samband med tillverkning av pärlor utförda i reticellateknik. Från en smedja med nedsänkt golv i den östra delen av produktionsområdet tillvaratogs fyra silvermynt i en börs samt en vågskål. Fyndsammanställningen kan tyda på att gjutning av prestigeföremål skett inom godsets domän. Med vågen mätte man upp den mängd silver som skulle smältas ner (Heimer 2009:343). Men den kan även tyda på att viss handel skett på platsen.

Fyndsammanställningen i merparten av hantverkshusen, såsom sländrissor av bärnsten, granit och sandsten, vävtyngder och bennålar, tyder dock framförallt på textilhantverk (Björhem, Jönsson & Lövgren 2008). En storskalig produktion av textiler, kanske av segeldukar, från samma period har tidigare kunnat beläggas i särskilda vävstugor i det närbelägna kungalevet Oxie (Jönsson & Brorsson 2003:183ff.).

De hittills undersökta grophusen har varit rektangulära till formen och ca 10 till 17 m² stora. Några av grophusen har även haft härd. Den rektangulära formen, storleken samt keramikmaterialet i grophusen, både AIV-gods och östersjökeramik, daterar dessa till intervallet ca 1000-1075 e.Kr.

Under sen vikingatid börjar större och mer komplexa grophuskonstruktioner av ”slavisk” typ förekomma parallellt med de äldre typerna i Sydskandinavien (Söderberg 2000:76). Det har länge varit accepterat inom forskningen att grophusen under sen vikingatid och tidig medeltid fungerade som verkstäder eller hantverkshus. Den vanligaste användningen under denna period verkar ha varit som vävstugor, men de kan även ha fungerat som smedjor, för finnsnide, gjuterier, rökerier och sannolikt även för sådana ändamål som förvaring och matlagning.

Det har numera även accepterats att en del av de "slaviska" grophusen, d.v.s. relativt stora rektangulära hus med nedsänkt golv, en eller flera rökugnar, sittbänkar och ingångsschakt, även kan ha använts som kombinerade hantverks- och bostadshus. Eller t.o.m. endast som bostäder åt ofria människor. Det är känt att ofria människor i form av trälar eller slavar existerade i Skandinavien under vikingatid och tidig medeltid. Mats Olsson har i en studie påvisat att härtagningen under vikingatid och tidig medeltid var omfattande. Han menar att målet och syftet med att gå i "viking" var att skaffa byten i form av skatter och människor. De skall framför allt ha använts i samband med jordbruksarbete, men slavar kan även ha varit specialister inom olika hantverksyrken (Olsson 1999).

Både Annette Hoff och Mats Olsson håller det för troligt att en del grophus fungerat som bostäder för det lägsta sociala skiktet i samhället, d.v.s. trälarna eller andra sociala kategorier i beroendeställning gentemot gårdsinnehavaren (Hoff 1997:58ff, 81; Olsson 1999:24). Hoff har uppmärksammat några passager i de danska landskapslagarna där begreppen *both* och *kotzæth* nämns som exempel på insittarnas och trälarnas bostäder (Hoff 1997:58ff). I detta sammanhang är de "slavisk-inspirerade" grophusen av särskilt intresse.

Generellt visar grophusen på en ökad specialisering på boplatserna och därmed även en tilltagande social stratifiering under yngre järnålder och vikingatid. Söderberg menar att grophusen indirekt kan ses som ett mått på närvaro och omfattningen av insittare och slavar eller "ofria hantverkare" på gården. Detta innebär att antalet grophus på en gårdsenhet är viktigt för att uppskatta vilka funktioner eller vilken status bebyggelseenheten har haft. Till storgårdarna hör fler grophus och specialiserade hus av annan art (Söderberg 2000:78).

I grophusen fanns skärvor av kärl från både typen AIV-gods och östersjökeramik. Östersjökeramik är en tidigmedeltida inhemsk keramik som har tydliga slaviska influenser. Dessa influenser märks främst i de olika dekorerna men även i framställningstekniken, där östersjökeramiken formades och ornerades på en långsamt roterande skiva, en s.k. kavalett. Östersjökeramiken började framställas vid slutet av 900-talet, med en fortsatt produktion under 1000- och 1100-talen (Roslund 1992; Jönsson & Brorsson 2003:169).

Men hur kunde denna nya hantverkstradition så snabbt få fotfäste i Skandinavien? Skillnader i framställningsteknik mellan AIV-keramik och östersjökeramik

tyder på att slaviska hantverkare kan ha varit delaktiga i denna process. Trots skillnader i hantverkstraditioner har de inhemska käriformerna i många fall satt sin tydliga prägel på den nya keramiken. Sålunda lever de vikingatida kärityperna i viss mån vidare i östersjökeramiken (Jönsson & Brorsson 2003:169). Det finns en del som tyder på att östersjökeramiken framställdes åt ett skandinaviskt hushåll med en inhemska matkultur av keramikproducerande slaver. Liksom smeden hade en speciell ställning i det medeltida samhället, kan även keramikern, specialisten, haft en motsvarande ställning på de tidigmedeltida gårdarna (Jönsson & Brorsson 2003:178).

Väster om produktionsområdet fanns en våtmark. Den är markerad som en större vattensamling, eller damm, på den geometriska kartan över Lockarp från år 1700 (Persson 2007). Möjligtvis har våtmarken under förhistorisk tid utgjort en speciell "offermiljö". Platsen för storgården, sett ur ett långtidsperspektiv, kan ha valts med tanke på platsens naturgeografiska kvaliteter. Dessa miljöer karakteriseras av Söderberg som gränzoner i landskapet, präglade av närheten till vattendrag och våtmarker. Vid storgården i Järrestad i sydöstra Skåne finns det indikationer på att återkommande rituella handlingar ägde rum i våtmarken vid hallområdet (Söderberg 2005:190ff).

På storgården i Lockarp finns det belägg för olika slag metallhantverk, både inom hallområdet, inom ett välaggränsat område väster om hallområdet och inom det specifika produktionsområdet i västra delen av storgårdens domän.

Smedens, och även andra hantverkares, sociala status har sannolikt genomgått stora förändringar under förhistorien. Det är tydligt att skickliga smeder var knutna till centralplatser och storgårdar. Källor från kontinenten nämner t.ex. att de skickligaste hantverkarna kunde skickas som gåvor mellan olika germanska furstehöv. Men om dessa hantverkare var fria eller ofria finns det olika uppfattningar om (Grandin & Hjartner-Holdar 2003:313). Mycket tyder dock på att någon form av beroendeställning till en social elit har varit vanlig. Att smeden och hantverkaren var en viktig person är uppenbart, då smidesbaserade tillverkning ofta var knuten till aristokratin, handelsplatser och kultcentra. Det finns även en uppfattning att smederna haft ovanliga förmågor, t.ex. ansågs järnsmeden stå i förbindelse med övernaturliga makter, och att smida ansågs som en närmast metafysisk konst (Burström 1990; Christiansen 1982:263; Hed Jacobsson 2003:161; Söderberg 2005:221ff).

Redan under 800-talet finns ett speciellt ”rum” för smeden på produktionsområdet. Resultatet av den geofysiska mätningen visar att smedjan sannolikt låg avskilt från de båda ”grophuskonglomeraten”. Smedjan som framkom i samband med den arkeologiska undersökningen år 2007 är daterad till 800-talet, och har sannolikt varit en gårdssmedja där framför allt järnsmide, men även tillverkning av kopparföremål, bedrivits. Hur långt upp i tiden som smidesområdet inom produktionsområdet har använts är i nuläget oklart.

Under 1000-talets första hälft anläggs ett antal hantverkshus och enstaka smedjor med nedsänkt golv (grophus) inom produktionsområdet, men öster om det vikingatida smidesområdet. De smedjor som hittills har dokumenterats har legat i den östra utkanten av hantverksområdet. Fyndmaterialet från dessa tyder både på tillverkning av pärlor utförda i reticellateknik och på gjutning av prestige-föremål (Heimer 2009:343).

Från två av de slaviska grophusen framkom material som entydigt pekar på speciella förslutningsritualer i samband med att husen togs ur bruk. Det tydligaste exemplet är från hus 12. Det som tilldrog sig speciellt intresse var att centralt på golvet hade ett komplett hästkalvarie deponerats. Därefter hade kalvariet (skallta-

Fig. 5. Ett komplett hästkalvarie som deponerats som avslutnings- eller förslutningsoffer i ett grophus (hus 12) på produktionsområdet vid storgården i Lockarp. I schaktkantens sektion syns även det tjocka lerlagret som hade förslutit grophuset. Foto: Cathrine Einarsen, Malmö Kulturmiljö.

Figure 5. A complete horse skull deposited as a closure offering in a sunken-floor hut (house 12) in the production area at the magnate's farm in Lockarp. In the section of the trench edge one can also see the thick layer of clay with which the sunken-floor hut was sealed. Photo: Cathrine Einarsen, Malmö Kulturmiljö.

ket) täckts med skörbränd sten och slutligen hade ett tjockt lager lera deponerats över detta, och igenslutet huset. En liknande ritual har förekommit i det närliggande hus 13. På det yngsta aktivitetslagret har två hela underkåkar från häst placerats. Därefter täcktes hästkäkarna med skörbränd sten. Keramikmaterialet indikerar att nedgrävningen fylldes igen under den andra hälften av 1000-talet. Att huset använts frekvent tyder lämningarna efter tre större aktivitets- och golv-lager på. Under mitten av 1000-talet har mindre textilhantverk skett, vilket närvaron av sländtrissor, en nål och en pryl tyder på (Björhem, Jönsson & Lövgren 2008). Sannolikt hör dessa handlingar samman med övergivandet av husen och kan uppfattas som förslutningsoffer, där handlingarna kanske skett i samband med speciella förslutningsritualer.

Inom svensk arkeologi har det påtalats att *offer* inte är en lämplig benämning som en samlingsterm. Istället använder man sig av begreppet *rituell deposition*, och då brukar man även referera till religiösa och profana ritualer (se Falk 2007:38 och där anförd litteratur). De flesta byggnadsoffer berör så kallade grundläggningsoffer. Flertalet av tidigare studerade byggnadsoffer är grundläggningsoffer, och möjligen även avslutningsoffer (eller förslutningsoffer).

Tove Paulsson har många premisser vad gäller t.ex. djurben. Hon betonar bl.a. att vissa bendelar är mer förekommande och sannolika offer än andra, t.ex. nämner hon kranier. Hon menar att alla större lämningar av hela djurskelett i hus bör tolkas som byggnadsoffer. Paulsson betonar dessutom att fyndets läge i huset är av stor betydelse för tolkningen (Paulsson 1997:41ff).

Ann-Britt Falk använder formuleringen ”... *avsiktlig deposition försluten med byggnadens vidare konstruktion*” som en övergripande definition för byggnadsoffer, då hon menar att med en för snäv definition utesluts möjliga depositioner om de har ”fel” placering (Falk 2007:32f).

Som Anne Carlie betonar ersätter grophuset långhuset som den helt dominerande fyndmiljön i och med övergången till vendeltid. Det verkar således som att grophuset under loppet av den yngre järnåldern successivt ersätter långhuset som den viktigaste miljön för rituella nedläggelser av djur (Carlie, A. 2004:108f). En intressant iakttagelse som Falk gjort är att flertalet av hästkranienierna som deponerats som grundläggningsoffer saknar underkåke (Falk 2007:94f).

En tanke som slår en är om förslutningsritualerna kan vara förknippade med

speciella etniska grupper. Då det är sannolikt att härtagna trälar från andra sidan Östersjön utgjort en relativt stor andel av storgårdens befolkning och arbetskraft, är det troligt att de även tagit med sig sina egna traditioner och ritualer. Sättet att försegla ett grophus med ett tjockt lager lera är ytterst ovanlig och *synes* vara en del av en ritual som är ovanlig i Sydskandinavien. I samma grophus fanns även avslutningsoffer i form av ett helt hästkalvarie, vilket var täckt av skörbränd sten. Den skörbrända stenen och leran kan i sådana fall ha ingått i en speciell förslutningsritual.

En storgårds ekonomiska förutsättningar och bas

De största godsens var organiserade i både stordrift och/eller i gårdsbaserad drift via förvaltningsgårdar där förvaltaren organiserade jordbruket. De olika titlarna i de skriftliga källorna på bönderna antyder att det fanns många varianter på beroendeförhållanden mellan ägarna och brukarna av marken. T.ex. omtalas *villici*, *coloni*, *inquilini*, *fastrar*, *gårdsæder*, *husmænd* och *landbor* (Schmidt Sabo 2005:130f).

De flesta av den arbetande befolkningen på godsens under sen vikingatid och tidig medeltid var sannolikt egendomslösa och ofria trälar. Trälarna hade en skiftande rättslig ställning, beroende på vilka arbetsuppgifter och funktioner de användes (Brink 2003, s. 108f; Schmidt Sabo 2005:131).

Många trälar var rena arbetsträlar på gårdarna, och sannolikt stod de egendomslösa och de ofria trälarna för en stor del av storgårdarnas agrara produktion. Enligt sagalitteraturen betraktades mjölkning och malning som trälkvinnans särskilda uppgifter. I flera av de nordiska lagarna nämns att den trälkvinna som hade en ledande ställning kunde ansvara för sin husbondes nycklar (Myrdal & Tollin 2003:125ff).

Många trälar var även husträlar, vilket innebar att de var personliga tjänare åt sina husbönder, och arbetade och bodde med dem. Trälarna kunde även få tillåtelse att bilda familj och bo i separata små hus (*kotzæth*). Trälarna var helt rättslösa i förhållande till sina ägare, men däremot hade dessa ett socialt och rättsligt ansvar för de ofria trälarna. Förutom husträlarna fanns det även så kallade straffträlarna på kungsgårdarna.

Driften på de senvikingatida–tidigmedeltida storgårdarna leddes som regel av en *bryte* (trälförman). *Bryte*, *brythi*, var beteckningen på en ursprungligen ofri

trälman. Ordet förekommer i fornsvenskan i betydelser som "förvaltare" och "gårdsfogde". Bryten var sannolikt ursprungligen den främste av trälarna, en särskilt betrodd träl, som haft i uppgift att övervaka övriga trälar. Vissa brytar kunde nå en hög social position, och de finns omnämnda på runstenar både i Sverige och i Danmark (Brink 2003:105f; Myrdal & Tollin 2003:133f). Brytens ställning och arbetsuppgifter förändrades under medeltiden; från en ofri träluppsyningsman i stordrift till en fri eller halvfri förvaltare, för att så småningom uppgå i gruppen landbor (Olsson 1999:36).

Brytar omnämns även som ombudsmän och förvaltare med administrativa funktioner åt kung eller ärkebiskop. En bryte kunde även ingå ett ägarförhållande tillsammans med sin husbonde. I Sverige och i Danmark var brytegårdarna ett administrativt sätt för eliten att organisera driften av sina egendomar. En brytegård kunde var antingen uppförd intill markägarens gård, placerad i en by eller i närheten av underordnade landbors gårdar (Schmidt Sabo 2005:132f).

Under loppet av 1200-talet avvecklades träldomen mer och mer, för att vara helt försvunnen under 1300-talet. De frigivna trälarna kom istället att ingå i en grupp benämnd *coloni* (Lindkvist 2003:17ff). *Coloni* var en arbetare inom den agrara verksamheten som från början hörde till en huvudgård. De kunde arbeta hos kungen, vid kyrkliga institutioner och hos enskilda personer. De fick betala en avgift för rätten att bruka jorden, ofta i form av en prestation. Schmidt Sabo menar att man kan definiera *coloni* som ett slags landbor (Schmidt Sabo 2005:132ff.)

Mycket tyder således på att storgårdarnas ekonomiska bas utgjordes av de egendomslösa och de ofria trälarna. Med sin arbetskraft skapade de ett överskott som utgjorde grunden för aristokratins sociala ställning i dåtidens samhälle. ✱

Referenser

- Andrén, A. 2002. Platsernas betydelse. Norrön ritual och kultplatskontinuitet. *Vägar till Midgård 2. Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual*. (Red.) K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. Lund.
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund. Studies in Medieval Archaeology 16. Lund.
- Anglert, M. 2006. Landskapets Malmö. *Liljan – om arkeologi i en del av Malmö*. (Red.)

- S. Larsson. Riksantikvarieämbetet & Malmö Kulturmiljö. Lund.
- Björhem, B., Jönsson, L. & Lövgren, K. 2008. *Lockarps bytomt – exploatering på fastigheten Lockarp 31:1 med anledning av lednings-, brunn- och arbetsvägar inom Citytunnelprojektet*. Arkeologisk slutundersökning 2007. Malmö Kulturmiljö Enheten för arkeologi CD produktion. Rapport 2008:054. Malmö.
- Brink, S. 2003. ”ambátt, seta, deigja – þræll, þjónn, bryti”. Termer för trälar belyser trældomens äldre historia. *Trälarn. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. (Red.) T. Lindkvist & J. Myrdal. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 17. Lund.
- Burström, M. 1990. Järnframställning och gravritual. En strukturalistisk tolkning av järnslag i vikingatida gravar i Gästrikland. *Fornvännen* 1990/4. Stockholm.
- Carlie, A. 2004. *Forntida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 57. Stockholm.
- Carlie, L. 1999. *Bebyggelsens mångfald. En studie av södra Hallands järnåldersgårdar baserad på arkeologiska och historiska källor*. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80. No. 29. Lund.
- Christiansen, I., 1982. ”Smed. Smedja”, *Kulturhistoriskt lexicon för nordisk medeltid*, nr. 16.
- Christensen, T. 1991. Lejre beyond Legend – The Archaeological Evidence. *Journal of Danish Archaeology* Vol. 10. Odense.
- Falk, A.-B. 2007. *En grundläggande handling – byggnadsoffer och dagligt liv i medeltid*. Akademisk avhandling för avläggande av filosofie licentiatexamen i historisk arkeologi. Lunds universitet.
- Falk, A.-B., Forssblad, D., Jönsson, L. & Persson, J. 2007. *Svennedal - inom Hyllie medeltida bytomt*. Arkeologisk slutundersökning 2000. Malmö Kulturmiljö. Enheten för arkeologi. Rapport 2007:067. Malmö.
- Grandin, L. & Hjartner-Holder, E. 2003. Metallhantverk vid storgården. Ett arkeometallurgiskt perspektiv. *Järrestad. Huvudgård i centralbygd*. (Red.) B. Söderberg. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska undersökningar. Skrifter No 51. Stockholm.
- Hed Jacobsson, A. 2003. *Småldedglars härskare och Jerusalems tillskyndare. Berättelser om vikingatid och tidig medeltid*. Stockholm Studies in Archaeology 25. Stockholm.
- Hedenstierna-Jonson, C. 2006. *The Birka Warrior. The material culture of a martial society*. Theses and Papers in scientific archaeology. Stockholm.
- Heimer, O. 2009. Att bygga aristokrati. *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet*. (Red.) C. Hadevik & M. Steineke. Rapport över arkeologisk slutundersökning.

- Rapport nr 48. Malmö Museer. Arkeologienheten.
- Heimer, O. & Persson, J. 2007. *Lockarps bytomt. Lockarp 31:1. Lockarps socken i Malmö stad Skåne län*. Arkeologisk förundersökning 2006. Malmö Kulturmiljö. Enheten för Arkeologi. Rapport 2007:008.
- Heimer, O., Ifverson, P. & Persson, J. 2007. *Citytunnelprojektet Lockarps bytomt – delområde 8*. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Malmö Kulturmiljö Rapport nr 45.
- Helgesson, B. 2002. *Järnålderns Skåne. Samhälle, centra och regioner*. Uppåkrastudier 5. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80, NO. 38. Lund.
- Hillier, B. & Hanson, J. 1984. *The Social Logic of Space*. Cambridge.
- Hoff, A. 1997. *Lov og landskab. Landskablovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca 900 – 1250*. Århus.
- Hvass, S. 1981. Vejle: Vorbasse. The Viking-age Settlement at Vorbasse, Central Jutland. *Acta Archaeologica* Vol. 5 –1979. (Red.) C.J. Becker. København.
- Ifverson, P. 2009. Bebyggelse och herravälde i ett hävdvunnet landskap. *Tematisk rapportering av Citytunnelprojektet*. (Red.) C. Hadevik & M. Steineke. Rapport över arkeologisk slutundersökning. Rapport nr 48. Malmö Museer. Arkeologienheten.
- Jouttijärvi, A. 2007. Analyse af smedeaftald fra Lockarp MK 385. *Lockarps bytomt – exploatering på fastigheten Lockarp 31:1 med anledning av lednings-, brunns- och arbetsvägar inom Citytunnelprojektet*. (Red.) B. Björhem, L. Jönsson & K. Lövgren. Arkeologisk slutundersökning 2007. Malmö Kulturmiljö Enheten för arkeologi CD produktion. Rapport 2008:054. Malmö.
- Jönsson, L. & Brorsson, T. 2003. Oxie i sydvästra Skåne. En plats med centrala funktioner. *Landskapsarkeologi och tidig medeltid*. (Red.) M. Anglert & J. Thomasson. Uppåkrastudier 8. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80. No. 41. Lund.
- Jönsson, L. & Persson, L. 2008. *Det organiserade landskapet*. Öresundsförbindelsen och arkeologin. Malmöfynd nr 13. Malmö Kulturmiljö. Malmö.
- Jørgensen, L. 1998. En storgård fra vikingetid ved Tissø – en foreløbig præsentation. *Centrale pladser Centrale frågor. Samhælsstrukturen under jærnåldern*. (Red.) L. Larsson & B. Hårdh, Birgitta. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80. No.28. Lund.
- Jørgensen, L. 2002. Kongsgård – kultsted – marked. Overvejelser omkring Tissøkomplexets struktur og funktion. *Vægar till Midgård 2. Plats och praxis – studier av nordisk*

- förkristen ritual*. (Red.) K. Jennbert, A. Andrén & C. Raudvere. Lund.
- Kriig, S. & Thomasson, J. 2000. En gård från sen vikingatid–tidig medeltid. *Från stenålder till medeltid i Särslöv*. (Red.) S. Kriig. UV Syd Rapport 1999:106. Lund.
- Larsson, L. 1998. Gjort och ogjort i Uppåkra. *Centrala platser Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. (Red.) L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80. No.28. Lund.
- Lhammer, A. 2007. *Bortom riksbyggnaden. Människor, landskap och makt i sydöstra Skandinavien*. Lund Studies in Historical Archaeology 7. Lund.
- Lindeblad, K. 1996. Borgs socken – förändringar i tid och rum 200–1200 e Kr. *Slöinge och Borg. Stormansgårdar i öst och väst*. (Red.) L. Lundqvist, K. Lindeblad, A.-L. Nielsen & L. Ersgård. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter Nr 18. Linköping.
- Lindkvist, T. 2003. Från träl till landbo. Uppkomsten av det medeltida godssystemet i Europa och Norden. *Trälar. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. (Red.) T. Lindkvist & J. Myrdal. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 17. Lund.
- Lundqvist, L. 1998. Centralplatser och centralområden i Västsverige. *Centrala platser Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. (Red.) L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80. No.28. Lund.
- Lundqvist, L. 2000. *Järnålderns centra – exempel från Halland och Västergötland*. GOTARC Serie C. Arkeologiska skrifter No. 35. Göteborg.
- Mogren, M. 2000. *Faxeholm i maktens landskap. En historisk arkeologi*. Lund Studies in Medieval Archaeology 24. Stockholm.
- Myrdal, J. & Tollin, C. 2003. Brytar och tidigmedeltida huvudgårdar. *Trälar. Ofria i agrarsamhället från vikingatid till medeltid*. (Red.) T. Lindkvist & J. Myrdal. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 17. Lund.
- Nielsen, L.C. 1991. Hedenskab og kristendom. Religionsskiftet afspejlet i vikingetidens grave. *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvedingesamfund o Kongemagt*. (Red.) P. Mortensen & B. Rasmussen. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2. Århus.
- Nørlund, P. 1948. *Trelleborg*. Nordiske fortidsminder 4:1. København.
- Olsson, 1999. *Vikingatida trældom. Om slaveriets plats i Skandinaviens ekonomiska historia*. Lund Papers in Economic History. No. 67. Lund.
- Paulsson-Holmberg, T. 1997. Iron Age building offerings. A contribution to the analysis of a die-hard phenomenon on Swedish preindustrial agrarian society. *Fornvännen* 92,

- 1997/3-4. Stockholm.
- Persson, L. 2007. *Vid Lockarps bytomt. En studie av äldre lantmäterikartor för ett område inom och kring ett arkeologiskt undersökningsområde*. Kulturgeografisk utredning. Malmö Kulturmiljö. Enheten för Kulturmiljövård. Rapport 2007:026. Malmö. Rapporten finns även tillgänglig som pdf-fil i CD produktionen Rapport 2008:054. Malmö Kulturmiljö Enheten för arkeologi.
- Roesdahl, E. 1977. *Fyrkat. En jysk vikingeborg. II. Oldsagerne og gravpladsen*. Nordiske fortidsminder 3. København.
- Roslund, M. 1992. Baltic Ware - a Black hole in the Cultural History of Early Medieval Scandinavia. *Contacts across the Baltic Sea*. (Red.) B. Hårdh & B. Wyszomirska-Werbart. University of Lund. Institute of Archaeology. Report Series No 43. Lund.
- Rösener, W. 1995. *The peasantry of Europe*. Oxford.
- Schmidt Sabo. 2005. *Den medeltida byns sociala dimensioner*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 67. Lund Studies in Historical Archaeology I. Lund.
- Stjernquist, B. 1996. Uppåkra, a Central Place in Skåne during the Iron Age. *Lund Archaeologica Review* 1995. Lund.
- Strandmark, F. & Ifverson, P. 2008. *Stora Bernstorp II. Arkeologisk slutundersökning av Stora Bernstorps industriområde, etapp II, inom fornlämnning RAÄ Burlöv 58*. Arkeologisk slutundersökning 2005. Malmö Kulturmiljö. Enheten för Arkeologi. Rapport 2008:033. Malmö.
- Söderberg, B. 2000. Vikingatidens boplatser i Löddeköpingeområdet. *Porten till Skåne Löddeköpinge under järnålder och medeltid*. (Red.) F. Svanberg & B. Söderberg. Skrifter No 32. Arkeologiska studier kring Borgeby och Löddeköpinge 2. Riksantikvarieämbetet
- , 2003. *Järrestad. Huvudgård i centralbygd*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 51. Stockholm.
- , 2005. *Aristokratiskt rum och gränsöverskridande*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No 62. Stockholm.
- Thomasson, J. 2005. Bybildningen och bönderna. *Byarnas bönder. Medeltida samhällsförändring i Västskåne*. (Red.) M. Mogren. Skånska spår – arkeologi längs Västkostbanan. Riksantikvarieämbetet.
- Tornbjerg, S. Å. 1998. Toftegård – en fundrig gård fra sen jernalder og vikingetid. *Centrala platser Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. (Red.) L.

- Larsson & B. Hårdh Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80. No.28. Lund.
- Touminen, K. & Koch, H. 2007. *Svågertorps Industriområde. Delområde M, N, O, Q & R*. Arkeologisk slutundersökning 1999. Malmö Kulturmiljö. Enheten för arkeologi. Rapport 2007:018.
- Watt, M. 1998. Bopladser med bevarade kulturlag og deres betydning for studiet af bosættelsemønstre og centerdannelser i jernalderen. Exempler og erfaringer fra Bornholm. *Centrala platser Centrala frågor. Samhällsstrukturen under järnåldern*. (Red.) L. Larsson & B. Hårdh. Uppåkrastudier 1. Acta Archaeologica Lundensia. Series in 80. No.28. Lund.
- Wranning, P., 1999. Sydhalländska Trelleborgshus – lokala variationer på av ett senvingatida byggnadsskick. *Kring västsvenska hus – boendets organisation och symbolik i förhistorisk och historisk tid*. (Red.) T. Artelius, E. Englund & L. Ersgård. Arkeologiska skrifter No 22. Göteborg.
- Wulf Andersen, S. 1998. Vikingeborgen Trelleborg. Slagelse.

Författarpresentation

Lars Jönsson är fil. lic. i historisk arkeologi. Min licentiatuppsats har titeln ”Tommarp – kunglig produktionsort och klosterstad”, och blev klar våren 2010. Jag arbetar för närvarande på Kulturarvsenheten på Malmö Museer, och har tidigare bl.a. jobbat på Malmö Kulturmiljö. Jag har arbetat med uppdragsarkeologi sedan 1988, och har även drivit egna arkeologiska forskningsprojekt.

Utskrift 11

DET ELFTE NUMRET av Utskrift fokuserar på människan som aktör i landskapet – *landskaparen*. Vilka var de människor som arbetade i och aktivt formade landskapet under perioden yngre järnålder till nyare tid? Aktuella frågor i ämnet diskuterades vid konferensen Landskaparna, som anordnades i november 2009 på Smålands Museum i Växjö. Konferensen samlade skandinaviska forskare från olika discipliner – främst arkeologer, historiker och kulturgeografer som aktivt arbetat med landskapet som tema. Elva av inläggen från sessionerna Landskaparna, Regionala strategier, Dynamiska landskap samt Land och stad, har skrivits om till artiklar och presenteras inom ramen för detta nummer.

KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN 1102-7290